

Хойжунун

ИНДИРИ

КАДАРЧЫ

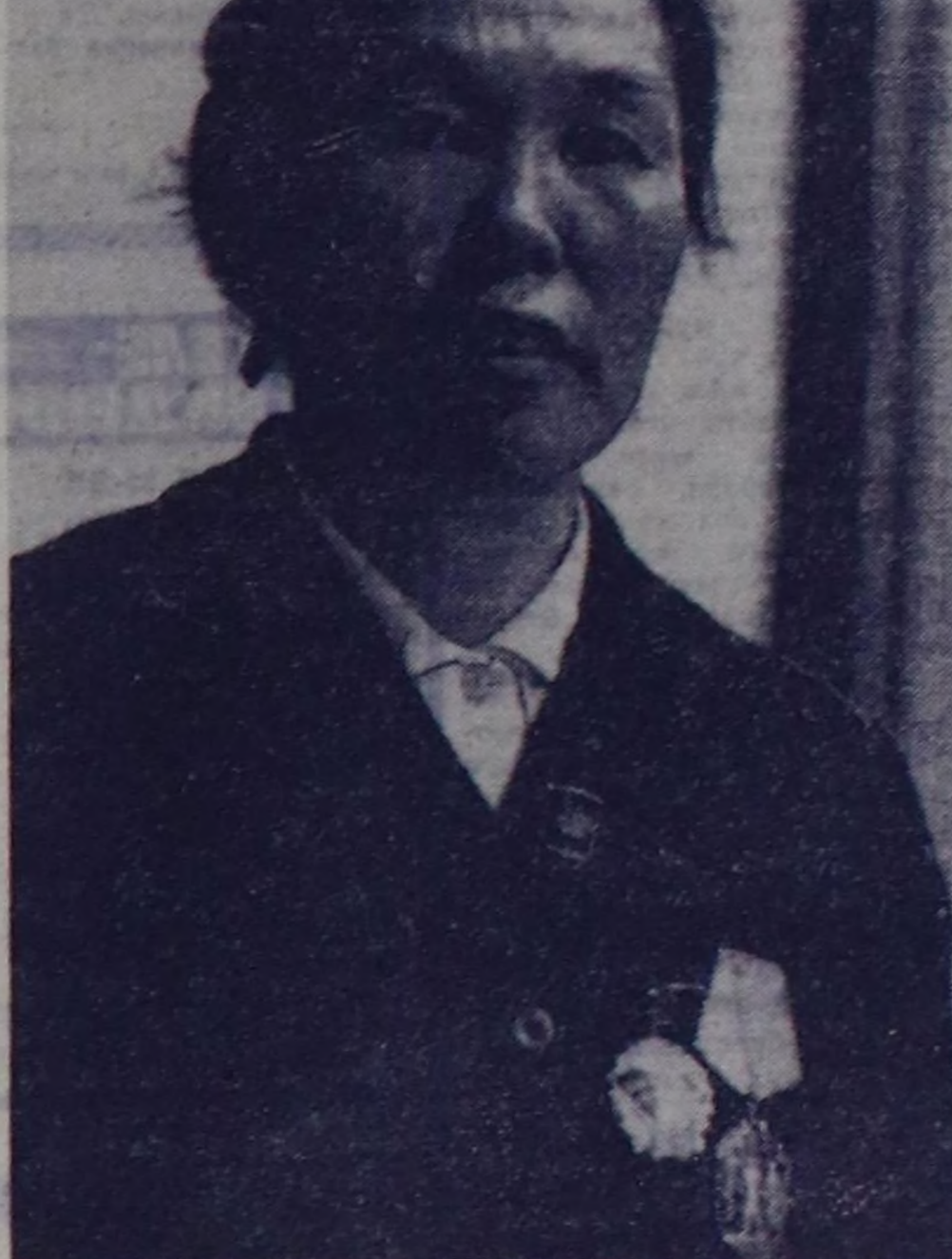
Улуг-Хем районун «Найрал» совхозунун малчынары өшкү малды эбелер ачуурун турар. Бу ажил-агыйың Кара-Тал салыбарынын дөңсөөсүндө—Орта-Хемини кадыр дагыларды мөстөрине малчы Чыңан Соскармаанын кадарчаны өшкүрө аржы дег ордараан чоруур. Чунма дег чараша агга дөмөй, шимченер кашкагай, хая-дашты кырлап чораш ордараар, өзүсү ол малдын ээи-биле таныштып көрөүлөр.

Бу малдын өөнүч ээи-биле демнешип, совхозтун малын каларга, эки түндөлдөрү чедип ач келген. 1973 жылдык чазында ол 100 баш төрүүр өшкүтө онааштыр 125 аяныч менди өстүрүп алган. Улуг-Хем районун малчынарынын чарыгына көскү чарын ээни. Бу райондун хөжөкөн малчынарынын ортуунда культурулг амыдырал-чурттаага дээн социалистик чарыш база калбарган. Ажыл-агыйыш чарыш-биле кады культурулг чурттаага талазы-биле чарыштын түндөлдөрүн кварталдан үндүрүп турар.

Эрткен 1973 жылдык чазында «Найрал» совхозтун малчынарынын социалистик чарыгынын түндөлдөрүн үндүрүп турган чарыгына чораш мен. Ынчан Урбун суурун чарыгына чок шыкша шажаак дег ак өгүтүп кан турду.

Анаа совхозтун малчынарынын хой кезин чыгып келди. Чарыштын түндөлдөрүн райондун база совхозтун

О. ОХЕМЧИК.
Бо чурукта — Чыңан Соскармаа.
Авторунуң фотоу.

ХОЙ АЖЫЛЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Бистин республиканын колхозтарында хой ажылы эң-не орундалып. Колхозтар 1973 чылда хой ажылында 1.800 муң рубль орундалган.

«Республикага хой ажылы улам ыңай хөгжүдөр талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгы чугаалашкан СЭКП Тыва обкомунун X пленуму 1974—1980 чылдарда республиканын колхозтарында болгаш совхозтарында хой ажылы хөгжүдөрүнүн талазы-биле онаалдарын бадмалаан.

Дүктү база хой ээдин бүдүрерин көвүдөдөрүнүн кол хемчеглеринин бээрзи бола, хойну баш санын өстүрери болур. Ол дээр, төртүттүн дугагарынын менди доруктуулар, хойну кызыраарын, болур хорарын, чидерин болдуруу, а ол ышкаш бүгү хойну шынар талазы-биле экинжер ажилдарын чорударымыр.

Колхозтарга хойнуң өшкүтүн баш санын 1980 чылга чедир 699,1 муң баш чедир төлөздө, хамыктын мурунла төрүүр 100 хойга онааштыр 95—100-тен эвээш эвес хураганы менди доруктурар херек. А 1980 чылга чедир дүктү бүдүрерин 1673,7 тонна чедир, хой бүрүздөн-ен 2,7 кгдан эвээш эвес дүктү кыргып алары эргежок чугула.

Хойларын эткир продуктуудун белидерин база оларын дигр дөдөдүн улгаттырып хойну уксаазын доктаамал экинжеринин, хурагарынын комплексин азырап өстүрерин организастаарынын, садар хойну семирти кадарынын болгаш семирти азыраарынын аргызы-биле чедип алыр ужурул. Салдынган сорулгаарын барымдалап алырга, бистин республиканын байдаларында эң-не таажыр чогулмалы эткир-дүктүр улаанышынын чинге-нарын дүктү хойлары болур.

Хой ажылынын хөгжүдөр төлөздө, оң баш санын өстүрерин хандары-биле чегрелештир, бирөөдө, хойларын ажал азыраарынын мурунла хой технологиянын шингээлдин алыр, хой чылдарда ажылдар сугаттыг культурулг ордараарын тургузарынын, чайгы база кышкы ордараарын ажылаарын экинжеринин аргызы-биле чегрелештир чугула. Ийне, ажил-агыйларга хой ажылынын продукциязын бүдүрер талазы-биле иштиги специализациянын шыт тодараарын хандары.

Республиканын колхозтарына хой ажылы чегрелештир хандарынын улуг ужурулду хамык барымдалаш, 1974 чылда 500 га чегрө хой чылда ажылдар сугаттыг культурулг ордараарын тургузары төлөвлөттүгөн. 1980 чылга чедир культурулг-техниктиг ажилдарын 2300 га шөлдө, ыңчаарга 1974 чылда—1000 гектарга чоруткан турар. 207 га чегрө чаа туудуң кыдырынын аф-сели-биле суг чок чедерин сугтулг болдуруунын база 5000 гектарга хой чылда ажылдар сугаттыг культурулг ордараарын тургузарынын талазы-биле ажилдарын 1974—1980 чылдар үезинде кылып чорудар. Ол үенин дургуунда сугаттыг 9000 га чегрелерин колхозтарга чаартыр, 7000 гектарга ам ажилдатынын турар сугаттыг чегрелерин мелиоративтиг экинчилегин боттандыраар, а ол ышкаш 330 га шөлдө сугаттыг ордараарын чарыктагы чорудар.

чоокку чылдарда дыка улгаттыраарынын болдунар аргызын бээр. Дүктү болгаш хой ээдин бүдүреринин депшилегиле технологиянын хой ажылы улуг фермаларга чыл бүрдө калбаа-биле шингээлди ап турар. Ол чаа технология хой азырап өстүрер комплексинин чанынга хой чылдарда ажилдар культурулг ордараарын тургузарын, чегрелештир, хойну кызыраарын, болур хорарын, чидерин болдуруу, а ол ышкаш бүгү хойну шынар талазы-биле экинжер ажилдарын чорударымыр.

СЭКП обкомунун X пленумунун шийтпирлерин амыдыралга

рлге чорудугазын бүрүнү-биле механизастаары болдунар апар. Ол душта борбаан-дылаан чедерин белектөр дугайында айтырыг тургустуруп кедир.

Бүдүрүлгө күчүзү чылда 450—550 тонна чегрелештир кылып үндүрер, борбаан-дылаан чедерин белектөр талазы-биле хетерин Кара-Хем районда «Коммунизмге орук-колхозка болгаш Көдө ажыл-агыйын дуржулга станциязыга бо чымын тудары планнаттыган. 1974 чылдан 1980 чылга чедир үенин дургуунда ыңдыр хетерин беш колхозка болгаш Дуржулга станциязынга туткан турар. Оларын ишти бүдүрүлгө күчүзү 2150 тонна чегрелештир болур. Тургузу азырал-биле чегрелештир, хойну культурулг ордараарын кылып, суг-биле үзүктөл чок хандар чорук дүктү хой ээдин бүдүреринин чарыгалдарын 1,5—2 каттап эвээштер, а ол ышкаш чегрелештир эң-не чогулмалы кыдыр ажылдарынын аргызын бээр.

Бүдүрүлгөнүн материал-техниктиг дөдөдүн бөдөнүнүн хире-чегрелештир хандарын уксаазы база экинжер апар, ыңчанга республиканын колхозтарына уксаажылыга херезен эки организастаары хой ажылы хөгжүдөрине болгаш оң продуктуудун белидерине чугула рольду ойнаар ужурул. Бу айтырыгын шийтпирлеринин улуг улуг-хууун уксаажылыга каттыкшыкынын ажилдары кыдыр хире-чегрелештир.

Республиканын колхозтарына хой ээдинин бүдүрүлгөсүн ишти этт балансынын 41 хууун ээлеп турар. Ынчанга чамдык колхозтар хой ээдин бүдүрер талазы-биле курлаавырларын багай ажылгап турар. Соолгу чылдарда күрүчөгө дужааган бир хойнуң ортумак дөдөдүн 37—39 кг, ыңчаарга саткан хойларын үштүн бир кезээ ортумактан куду болгаш харында арган дөдөдөдөгү болган. Чүгө дээр, хойну дужаарынын мурунла семирти азыраары, эки ордараарын семиртпей турар. Ынчанга хой семирти азыраары шөлдөрүн тударын планнаары эргежок чугула. Чөө-Хемчик районунун колхозтарынын ыңдыр семирти тиге шөлүн бо чымын тударын шийтпирлеп алган.

Шингээлди азыр ужурулг технология хой ажылынын ажилдарынын ханы мергежили билгилерин негеп турарын чугаалаар херек. Хойжу кичи хой чүдүдү билди ужурул. Ынчанга көдө ажыл-агыйын массалык мергежилдерине ажилдарларын белектөөри нияттел бүдүрүлгөсүнүн үрө-түндөлдөрүн белидеринин дыка чугула курлаавыры болуп турар.

Бистин республиканын колхозтарынын хойжулары СЭКП ТК-нын партияга, совет улуска Кыйгырынга сорул киргеш, тоску беш чыл планынын тодарадыкчы дөдөдүн чымында боттарыга беликтен хулазыгелерин алган. 1973 чылга дөдөдөгү, 1974 чылда колхозтарга дүктү бүдүрерин 34,5 хуу көвүдөдөр, азы филиктин дөдөдөдө 752 тонна чедир, хой, өшкүнү баш санын 13,8 хууага өстүрер, күрүчөгө дужаа бир хойнуң ортумак дөдөдүн 40 кг чедирер төлөвлөттүгөн.

Бо чылдын берги кварталында колхозтарынын хойжулары чамдык чогулмалы түндөлдөрүн чедип алган. Колхозтарда 141.116 хой одалаан, оон 139.958 хураган алынган, азы төрүүр 100 хойга онааштыр 96 хураган болуп турар. Оң иштиде Таңдыла «Коммунизмге херел» колхоз төрөзүн 100 хойга онааштыр 100 хураганын, Эркинин колхозтары 99, Бай-Тайга ынды, Чөө-Хемчиктин, Би-Хеминин, Тес-Хеминин колхозтары 98 хураганын менди алган. Малчынарынын Бүгү-эвээш социалистик чарыгына киргеш, боттарыга алган беликтен хулазыгелерин күтсөдөрү-биле кара кызыл ажилда хойжулар колхозтарда эвээш эвес. Дыка хой хойжулар төрүүр 100 хойга онааштыр 100 болгаш оон-даа хой хураганын менди алгылаан. Чижээ, Тес-Хем районда «Чодура» колхозтун хойжуу Иван Сувандин 100 хойдан-на 113, Бай-Тайгада «Мурнак» колхозтун хойжуу Көк Серенот 110 хураганын доруктурар.

Тодарадыкчы чылдын баштайгы кварталында хой ажылы чедип алдыгыл түндөлдөр оожураарынын барымдалашын биске берейин турар. Хойжуларын мурунла ам-лаа шийтпирлээр ужурул улуг сорулгалар туруп турар. Малды чагалары шилчидерин, оң чаш төүн чидерин чок менди доруктурары, дүк кыргылазынга ык белектенгеш, оң күрүчөгө садарынын платын ажыр күсөдери, чайлаглашкына амыдааштан белектенери — хуңуң чугула айтырып.

Хой ажылы улам ыңай хөгжүдөр талазы-биле СЭКП обкомунун X пленумунун доктаалын боттандыраар төлөздө, республиканын колхозтарына хой ажылы чорударына шийтпирин аргызын кымыр, оң хөгжүдөрүнүн өйү келген негелдеги айтырыгларын бийик тургустуу-биле база план өзугаар шийтпирлээр эргежок чугула болуп турар.

В. КУРКУТОВ,
республиканын көдө ажыл-агый министринин орадыкчысы.

Делегейде дүк бүдүрүлгөсү

1968—1969 чылдарда улуг көдүрүлгөсүнүн бөдөнүлгөсү делегейде хой дүктү бүдүреринин ажилдарынын Советтун оң чылдарында (1961—62—1971—72 чылдарда) дүк бүдүреринин чылда ортумак өзүлдөз 0,5 хуудан ашпас болган.

Чурттар:	1961—1962 чылдарда	1972—1973 чылдарда
Австралия	767	812
СССР	366	419
Новая Зеландия	272	320
Аргентина	181	189
Уругвай	88	65
Дүк бүдүрери оңка кызыр-ылган чегрелер: Африканын муруну чүгүлө чурттар, Муруну болгаш Согу Америка болур.	146	113
Европанын социалистик чурттары	77	87
Американын Каттышкан Штаттары	147	77
МАР	16	20
КУР	56	60
Великобритания	57	47
Өске чурттар	394	405
Делегейде дүк бүдүрүлгөсү	2567	2614

«Животноводство» журналадан.

120 чыл хой кадарган

Хойжунун күш-ажылынын шак ыңдыг рекордун Азербайжан ССР-ини далай ортузундан 1.750 метр белик даг черде Тика-банд суурун чурттагы Меджид Агаев тургускан. Меджид Агаев амы үдө Азербайжанын эң улуг намызы кичкан бооп турар. Ол 139 харында колхозчуларын байыраг хурагалынын шийтпир-биле пенсияже үнгөн. Меджид ажылына каар хуңуң чок чурган. Агаев кайнаар-даа барбайн чүгө болуң суурунга чурттаа, 120 чыл хойжу бооп ажилдаан, ол болу сирек, калдан-даа болза, кады кайгачык эки. Оон төрөзүн чымы — 1835 чыл.

Чурукта далай уксаанын бүдүрүкү кошканы. Ол 1969 чылда Алтай крайын «Куринский» азы уксаажылыга совхозунга төртүтүгөн. Чагыс харыг кошкар хураганын Тывага чедирин келген. Алтайнын болгаш Тыванын агаар-бойдузу барык дөмөй. Ынчанга ол чурт өскөсөйи эки өзүп доруга берген.

Кошкарнын үрзин алгаш, республиканын ажил-агыйларынын тарып боозадылга чедеринне чорудуп берип турар.

Бүдүрүкү кошкарнын болуңу дугайына харагерлиг чүдөдөр чымын: оон дигр дөдөдүн 126 килограмм, берип турар дүгү 21 килограмм 800 грамм чедип турар.

О. ОНДАРНЫК фотоу.

ЧУРУМЧУТСУН

Тывага хой ажылы улам азыраары, оон баш санын өстүрер дугайында партия обкомунун X пленумунун шийтпирлерин амыдыралга боттандыраар төлөздө, республиканын колхозтарына хой ажылы чорударына шийтпирин аргызын кымыр, оң хөгжүдөрүнүн өйү келген негелдеги айтырыгларын бийик тургустуу-биле база план өзугаар шийтпирлээр эргежок чугула болуп турар.

Бистин совхозта 28 кодан хой бар. Кыштагалар совхоз төвүндөн ырак эвээш. Суурдан 7-ле километр чедир Чоо-дунуң кыштага бар. Чаа төрүүр хойлар арааш өйү бээр таварыга бар апарган. Бир дыштанар хүнде кыштаг-га улуг мал экинчи эш Чертов чедип келген. Ол экинчи кышкы өлгөн хойну көрбөдөдө, анаа дегбелди-да. «Эртен ажил хүнүдө келгеш көөр мен. Сооп каар силер» дээн чорой болган.

Бис хоюус сойгаш, ээдин көөр кылдыр белектен кадымыс. Эмчинос чедип хонганда келген. Актым ол чүгө ыңчан тургусту. Ол чорукш Чертовтун чүгө малчынарже доктаамал экинжерте салбайн турарын эвес, а ажилына харысалга чорун көргүсөк.

Хойжунун коданыга канды-бир аарыга таварышкан мал өлүп каарга, оң мал экинчилерине күргүзү дээн союу кааш, оң ээдин ит-куштан чажырып, неделя ажыр хамаан чок, чагыс хоңук шыгжап кээри дыка берге болгай. Оң чурумчудары тускай эртемчилерден негеттин турар.

Бир ай болган, эми кадарчыга келиримге, анайларын семис шыраа-даа кончут, менден диледир хойн турдулар. Чаш мал неэинин баштайгы аа сүдүндөн өзөргинге болгаш бүгү назында херектин, яны-бүрү аарыларга үзүр чугула микроментелерин алыр. Ынчанга чаш мал неэинин азын бүрүнү-биле алыр ужурул.

Чамдык кадарчылар хураганын үскөш, дүшке чедир кажаалаар. Оон хой кирип кээрге, эван алган, ам хойга калар. Ындыг хураган семирт-вес, кыжын азырадыр, чамдымы өзүр. Чамдык кадарчылар эртенден эгелеп, хойну иңг дүшкүже саап кээр. Ындыг таварылаа хой-даа семирт-вес, хураган-даа эки дорукпас.

Ф. СЕГЛЕНМЕЙ,
зоотехник.

ХОЙЖУЛАРГА СҮМЕ

ЧАЙЫН ИЗИГДЕ ШЫНААГА ХОЙНУ СЕМИРТИРИ

Улуг чыдырында, уйгун аразында даштын баштайгы кушкаш сийт дээрле үне халын келеринге дан чаа-ла агарып орад. Дедир кире талааш, хойнак-пактай шап алгаш, хойнуң ырак өттүгү черинде окталдыр сүргөш, чорутар сен. Хүн хөвөрүнүн беринде хонго токтаныңдан шыкын турар апар. Хүн хөвөр чорда, хойнуң өдөкө өскөлгөш, дөдөдөдүн каар сен. Оон болуң тура-биле удуу алыр сен.

Хой кезежени беринде чедир теринин дыштан, удуу алыр. Кезежени беринде бичи откыраарында хой тода бээр. Оон хой эртенги дан карагыныга чедир ашавас-да. Ынчаар чайдан калар болуңда, хойнуң семиртири тайгалдан хойдан артык шынарыл, дыгын семиртир. Тайгалдан хой көвүк семиртир, чүгө күзүн шынаага келгеш, шынарыл кылдыр семиртир алыр. Тайгалдан хойларын бора өттүгү хемер ооруттарына тургусайн, иңг өттүгү теринин шынааларга шынарылг семиртин алыр херек.

ХОЙНУҢ СҮДҮН КАДАРЧЫ СААП ИЖИП БОЛУР БЕ?

Чүгө болбас деп? Ак сүттүг мал кадарган кичи кара шай ижерге аңок-даа болбас чүгө бе? Хой сүдү-биле сүттөөн хонг шынааш ажал шай турбас. Хой тараан ижерге кандыг ийик? Кадарчы сүттүг хойларын билди болганда, хураган-нардан артыктап саап ижер чүдүлүг.

Ынчалза-даа... 1951 чылда Акта бир эң-не дуржулгалыг хончун кадарчынын анайлары арааран деп медр алыды. Часкаар чайын үвө. Ол кадарчынын чылдын алыр анайлары 100 төрүүр өшкүтө онааштыр 125—130 баш болур турган дээр. Ынчалза-даа анайлары чылдын аарыг болур. Мал экинчи Куулар-биле кады ол аалга чедер беривис. Кайы ыкрантан-на өдөкти көөрүвөсө, анай дээрге ак араары-ла. Чедип белиривисе кадарчы бисти көргөш, уктуң бо кылаштан келди. Мендештивис.

бо, Эмчилер-даа, зоотехниктер-даа көрүл-ле турар. Та чүгү деп аарыг чүгө бо—деп, бис айтырбайн тургусту-ла кадарчы чугаалап каапты.

Даштын-даа, чадагы кайжа иштинде-даа анайларын көөрүмге каратары саңдарыг, чыртак-чыртак, астары дөргөтөр жыкы-жык, аразы-биле кичи кылаштарга орук кайлап хояр анай чок, ижинерин дүңгүр дег, шөртөгөр.

Улауу өгже кире бердилер. Өгүнү артында дуржаалыг дашта элөөн хой анайлар дешкеле-рик турган. Барып көөрүмге келергей-даа шынар, кичини чанынга бөзүн чоокшудатпас—анвар-ла.

— Бо кандыг кончут силг, шынар анайларда? — деп, хаяда сайзанактаан уруларын элөдөдүнден айтырдым.

үш улуг доскарлары хойнак шынаанып тур. Орун алыңда өрөм, чеклек, саржаг шыгырт болду. Үш улуг таарда божа аксып каан, сарыг-суу тавтып тур.

Кадарчыны көр-даа хончун чок апарды. Шайын куудуп, ак-чечин салып, араганын сөөдиди. Арага херек чок, кадарчынын ак-чечин-даа ам-лаар хончун чок болду. Дораан-на оон өшкүнү ыңдыг дүрүм чок саап турарын, колхозка чылдын-на улуг когарал чедирин турарын чугаалап, кадарчынын кырында-ла бардым. Ол база-ла мөөн кырмада келди. «Кандыг-даа даргалар мөөн өмнү чидир артпес, мөөн сүксүн-сүтүгөдөм ижип, менд хуудулар артер чүгө» диди. Ийет, ол шыны. Ындыг ак-чечинг, сүксүн-сүтүгөдөм, хүндүрүк кадарчынын өн улус кайны оар. «Дүштө өшкүдөр кирип көргө, оларын сагбайн, хамык анайларын кадыштар мен. Одуң өдө, сен харылаар сен» диди. Ийет, ол база шынын чугаалады. Аштаан кошка анайларга сүттүг өшкүдөрүн ырыккан эмгилерин сагбайн эмирер болза, анайлар кырып болур. «Сенэ боодаарга, бүгү назым-да мал кадарын келген дуржулгалыг кичи мен» диди. Орта чалыпты. Мен база-ла чакымдан мал кадарып өскөй кичи мен. Оон алгыда, ортумак болгаш дөдө өөредилге чедеринге каш чылдар иштинде кандыг-бир чүгө өөренип алганымны,

хой чылдар иштинде практика кырынга чүңү-дээ көрүп ажилданымын чүгө-даа санавайн, дүңкүрүп болбас болгай. Ынчалза-даа мен кончут кажараан кичиге таваргы берип-тир мен.

Дүштө өшкүдөр чедип келгире көөрүмге, өдөр келергей-ле хур, шынар болду. Ол кодан өшкүнү кадарчыдан алган, өске кичиге хүлээтин. Анайларын илери-биле кады хондурган, дара-тазында оларын илери-биле кады аал даштынга кадарчынын сүмелдин. Чүгө анайлар сөгий бөөрге ырады кадарчынын чагыдым. Өшкүнү, көңүс сагбаран диведим. Сүттүг өшкүдөрүн анайлардан артыктап саап ип, кадарчы кичи элбек ак-чечинг чорудур дээрин чугааладым.

Бир ай болган, эми кадарчыга келиримге, анайларын семис шыраа-даа кончут, менден диледир хойн турдулар. Чаш мал неэинин баштайгы аа сүдүндөн өзөргинге болгаш бүгү назында херектин, яны-бүрү аарыларга үзүр чугула микроментелерин алыр. Ынчанга чаш мал неэинин азын бүрүнү-биле алыр ужурул.

Чамдык кадарчылар хураганын үскөш, дүшке чедир кажаалаар. Оон хой кирип кээрге, эван алган, ам хойга калар. Ындыг хураган семирт-вес, кыжын азырадыр, чамдымы өзүр. Чамдык кадарчылар эртенден эгелеп, хойну иңг дүшкүже саап кээр. Ындыг таварылаа хой-даа семирт-вес, хураган-даа эки дорукпас.

БИСТИН АДРЕЗИВИС: СОВЕТ ЭВИДЕЛИ

ЭМЧИЛЕР БОЛУР ДЭЭШ

Томск хоорай студентилер санынч талазы-биле чуртта нескү черин ээлеп турар. Чугле медицина институтунга бешин чылдың-на муң ажыг студент өрөнөп кирип турар. Олар кымырал дээрге уруг чуртувустун чүк бурзуккен негизин аңгы-аңгы аймак-саяк кижилер болурлар. Бистиң институту интернационалдык коллектив деп санап болур. Дээди эртемни чаап ап, чуртунга, чонунга херитиг надрлар болурунга олар боттарын белетип турарлар.

Бистиң Тыва АССР-ден база хой сангыг студентилер медицина институтуна өрөнөп киргенер. Бо институту дооскач чедишкенин амылдап турарлар база хой. Барыын-Хемчин районга бодуун малчын өгбүленин уруу Светлана Монгуш эмнээринин факультетинин кончук эки өрөдигелиг студентизи. Ол эш-өрү-биле найыралыг, өрөдигелиг ызымак, толуг-томааныг. Төрзөн Тыванынч дугайында солун чүүлдерин бөлүктө студент өрөнгө бо-ла көрзөн олурар. Ада-нези малчыннар. Кыштаар чаом бедик азыгы.

Бөгүнгү малчыннарнын амыдыралы база чартыгын болур ийин. Олар преимникти улапша, улуг чурттуң найы-даа хоорайында дамчыдылганы дыңап болулар. Бедик даглар ажыг тыя өгө телевизор ам-даа ажыг-латтынмай турарына Светлана хомудуп чугалагылар. Малчыннын

бамыңыга телевизорнуң ан-мак экираны чайынай бээр үе удаас...

Серафима Манын-оол Кызылдың эмчи училищезин дооскан соонда ажылдап тура ам мында өрөнөп кирген. Келир үеде бичин уругуларын эмнээринге белеткенип турар. Ол ба-за-ла өрөдигелинче ызымак. Эки өрөдиге бот-боттарыга дузаламылганын ачызында чедип алдынары билдингир. Хой кижилег студент коллектив хомудуп турарларын өрү тыртып, дузалап турары чугаажом.

Бистиң институтун интернационалдык коллективинде аңгы-аңгы нацияларнын төлээлери эш-өөрүвусту маңа база адап көрөй: Надежда Катаева орус нациялыг, ол эмнээринин факультетинин алдыгы куруунда кончук эки өрөнүп турар. Игорь Удальцов — украин, латыш Зельва Гимрих провизорлел амылын эки чорууп турар. Корей Виктор Кан, бурят Борис Бадманн эки өрөдигелиг болгаш спортка хандыкчылыг студентилери.

Бистиң улуг студент өг-бүлөвисте хаймышынын үе көлгөн. Чайгы сессия удаас эгээлэр. Кызымак чунудук ачызында бүгү чүүлдер чедип алдынар.

О. СИНЧИТ,
Томскиниң медицина институтунуң 6-гы курсузу.

ЧУРУНТАРДА: Томскиниң медицина институтунуң студентилери

(солгай таладан) Л. Шангар, (эмнээринин факультетинин үшкү курсузу), Н. Монгуш (фармацевт факультетинин 4-ку курсузу), А. Доржу (педиатрия факультетинин 6-гы курсузу) общежитиеде кады өрөнөп олурары. Даразында чурунта — үшкү курсу С. Манын-оол чаа келган «Здорье» журналы сонунгап турары, адаанда чурунта — С. Монгуш семинарга белеткенип олур.

Авторнуң фотолары.

Доозукчулар слёду Күш-ажылды, мергежилди — беш чылга

Мугур-Аксы ортумак школынын 10 болгаш 8-ки класстарынын база Меген-Бүрен 8 чыл школынын 8-ки классынын доозукчулар слёду Мугур-Аксы суурга артеки. Слётту азылгы чоннар депутаттарынын Монгуш-Тайга район Советинин куусеки комитетинин даргазы Овдэр Намдакович Лонсан-Серен ажиткап, ВЛКСМ райкомунун ийги секретары К. С. Чудумге өсө берген.

1968 чылда Монгуш-Тайга район тургустунуп келгендер бээр Мугур-Аксы ортумак школынын 220 өрөнчиги доозу үнген болгаш чурттуң аңгы-аңгы хоорайларына эвди болгаш ортумак өрөдиге черлеринге өрөнөп, чамдыктары улус ажы-агыйынын яны-буру адырларында ажылдап, бугурулгенин мурнакчылары боон турарын айткан. Бо чылгы доозукчуларга амыдыралче шын орукту шилип алдырып ол күзеп, ылангыя Тывага хой ажылын сайырадыр дугайында РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелинин 1973 чылдын майда доктаалында

база СӨКП обкомунга X пленумунга шийтирлеринге үдөсөлөөт ВЛКСМ Тыва обкомунун хой ажылыче аныктарын хаара тутар дугайында кыйгырын деткиринге доозукчуларын кыйгырган.

Мугур-Аксы ортумак школынын башкысы Борбак-Кара Онугуевна Салчактын чугазын доозукчулар узут кичээни-гей-биле дынаан. Тыва АССР-нин школыларынын алдарлыг башкысы Күш-ажылчы шылгалар дээр база Ленинчи өбөлөй медальдарынын эдилекчиси, башкыдап келгени 28 чылдын иштинде 700 ажыг өрөнчигини доостурган. Оон өрөнчигилеринин — Саая Эрес-оол «Малчы» колхозу-ра улуг бухгалтери. Иргиз Дамба Советтер ажылдакчысы, Борборган Кан-оол мурнакчы малчы, а Салчак Өрге. Иргиз Кевен олар ам башкы-биле кады чангыс школада башкылап ажылдап турарын чугаалаарга, өрөнчигилер «Бистер база хоочун башкынын доозукчулары бис» деп чоргаарланып, хоочун башкыга азын часкаашкыны-биле байыр че-

дирген.

Слётка киржери-биле чалаттырган тусвай өртемчилер амчи Иргиз Чудум-оол, «Малчы» колхозта зоотехник Саая Эрес-оол, узут-селетке участогунун мастери Донгак Кара-оол, чогаалчы Салчак Молдур-оол, районда дөреклекилер ийгилигинин садыг килдинини эргелекчи Монгуш Чечек олар боттарынын ажы-ажынын дугайын таныштырып, амык кижилерге шын орукту шилип алдырыга аргасүмени казган.

Доозукчу класстарын класс даргалары эвдэмген белекчелч. оон соонда кым болурун шилип алганынын дугайында рапорттарын ВЛКСМ райкомунга бергенер. 10-гу классы доозуп үнерлерден 5 комсомолчу мал ажылынга, 8 кижини районга яны-буру ажылдарга ажылдап артарын база 8-ки классчылардан 9 кижини профтехучилищеге өрөнчигин, арткалары ортумак школага өрөдигелин улумчалыктын узут чоргаарал-биле дынаткан. ВЛКСМ райкомунун секретары Чудум рапортту хүдөп ал-

гаш, беш чылдын планын бозаалдарын чедишкенин күсөөлөргө, Тывага хой ажылын сайырадыр доон амык кижилерин ийги күүлери илередип турарын СӨКП райкомунга болгаш районун куусеки комитетинге рапорттап.

СӨКП райкомунун ийги секретары Ким Доржуевич Монгуш өсөп чүве чугаалааш, доозукчуларга чедишкенин ийги күзеп, амык кижилер районун улус ажы-агыйына, амык кижилерге белектерин тывыскап. Слётту «Комсомолчулар — эки тургачылар» деп ыр-биле дооскан.

Н. ДАВЫН-ООЛ,
Монгуш-Тайга район.

Бистиң календарывыс КИЖИЛЕРГЕ ДУЗАЛЫГ ЧОРЗУНЗА...

Чашкы шаамынч чылдарында Тобилыс хоорайнын Рустанели проспектинде бажынны дугу мөйүнелчек көпөзөңгөй, каракарамын алаан кешкилей бергилээс смгыларым, шөөргин кылдыр эрин салып үндүрүп алган, узун кижинин тавар кылаштан чоруурун көөр турган мек. Оон-биле танышар-лаа, танышпас-лаа кижилер мендээрер чүе. Ол дээрге, грузин литература-нын классикти Шалва Дадманни-дир.

Эргелекчи директорунга ажылдап чорам. 1923 чылда Дадманнин чогаалчызы болуп турган. Чаа херитиг тилкелген дорзан келбес болгай. Амык саян Геласхан өлүп калыр, мыччала-лаа оон калайы Лалия ашанын чагыны күсөөлөп, Тетнулуун кырыне үнө бээр. Эргин Сванетинин төлээни бодуун күш чогуу билеп каап, амызынч четтинип каар. 30 чылларга тургустунган бо шин чаа амыдыралдын гиминде болуп чангыламы берген.

Дадманни кырыза-даа Ала-чурттуң Улуг дайынынч чылдарында фронтке ургучу чорул, дайынчыларын мурунуга чүве чугалап турган. Ол Ленин орден, Күш-ажылды Кызыл Тук орден-биле ийи катар шаңдалган. Алаа Грузин республиканын улустун артык деп хүндүлүг атты тывыскап. СӨКП-нин Дээди Советинин депутаттыга ийи узаа соңдугурун чорам.

Чемпионнар-мастерлер
ССРЭ-нин шияндык комар-дзынын составына делегей-дин чемпионлор илередири-биле Хельсинкиге болган маргалдаага ойнаш, азын медалдарын алган Ю. Лесбелс-биле Ю. Шаталова («Крылья Советов») ССРЭ-ниң алды-лыг спорт мастери атты тывыскап.

СЭТА.

ӨНУКТЕРГЕ
Чита аэродромунан ужуп үнген самолёт бедик үнгеш, Моол Арат Республикаже ут-лапкан. Оон чүгү — оолурту мыштар. Агыск Бурат нашо-нал окруттун беш кохозу моол өнүктүрчелер 7000 тармыр мышты чоруктамы ол. Оон муруну чарында Улан-Баторун чурттакчылары Забайкальск өнүктүрчелер Сибирь ябонжынын Даур абра-болууну үрөткенин баа аат-ган.

ЧИТА.
(СЭТА-ның көрр).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ
МАЯ 22-ДЕ
КЫЗЫЛДАН
19.00 — Телемөдээр, 19.10 — Уруллар, Мультифильм, 19.20 — Бистиң алааттарымыз, Дамчыдыла, 19.30 — Телефильм, 20.05 — Колдунд амьдалымыз, Дамчыдыла, 20.35 — «Ах конокта», Телефильм, 20.50 — Телемөдээр, 21.05 — Чаралдар, реклама, 21.10 — 23.30 — «Дүмбей хем», Уран-чечен телефильм, 3-кү сериясы — «Скоропашки», 4-кү сериясы — «Буураашкы».

Редактор В. С. ШАРВНИ.

КИНО
МАЯ 22-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Бо сонгаалар чалынган» 9.40, 11.30, 13.20, 15.10, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Салва чезе-дүшкө» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Мени тып, Ле-на» 15.00, «Ышкан калына кат» 16.30, 18.20, 20.20 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Хөөлек ажыр шураң билер мен» 8.50, 10.40, 14.55, 16.45; «Парижин чамкаттар» 12.30, 18.35, 21.00 шактарда.
ЧАЛГЫ КИНОТЕАТРА: «Халга болбас киж» 16.30, 18.20, 20.10 шактарда.

Скульптор бооп чанар

Казах ССР-инин найысылалы Алама-Атаның Гоголь аттыг уран чүүл училищезинин чургула салбырын бо чылда Тыва чурттуң амык оол Тодаришты Ондар скульптор бооп доозар. Ол ам бодунун диплом ажылын кылды турар. Скульптура уран чургулазынын чажыктарын халы ший-гөтүшкөн, тыва чазыкчыларын аңчыларын ол мергежилди шийгөдөп ап турар. Оон мастерскаясында кижилер, сым, мылбак, те, чумча, май-маган дүрү-хевирлери, кыжырыг-шооулуг композицияларын гипсет, лойзаа, пластилинден, чонар-даштаа

тууду, казан, саазын, песте чуруп казын көөрге таалаан-дык. Дорт чылда өрөнчип келгенин түнөп, Т. Ондар бодунун диплом ажылында ала-ма-мадыларын баштыкчысы Самбажыктың өвүр-хевирини аш-биле сийлөп кылдырып бодап алган, соруктуг ажылдап турар. Чайгы үеде төрөп Тыванынча чораш Самбажык, алдан-мадылар дугайында хой чугааларын дыңап, саазына чуруп, эскерини кылды алган. Самбажыктын өвүр-хевирин латка тургузарынын бетинде пластилин-биле хой узаа шендел-лерин кылган, ам мадырынч

өвүр-хевирин херек кырында боттандырып киришкен.

Казахстандын найысылалына өрөнчип келген үеини ол мынчаар чугаалап олар:

— Акы-дүмбө казах улустун культураның төвү Ала-мата хоорайга өрөнчип келген үе менээ утунурубас. Бо үеини шийнеле орус, казах, узбек, түркмен дээр хой азын аш-өрү-биле найыралда-жып, чангыс чөргө кады өрөнөп, чуртап, экинчи-даа, бак-тыг хүдөлгези деп чүвени ол мык билдир.

Б. СААЯ,
АЛМА-АТА.

«НАЙЫРАЛ — ЫНАРХАС»

Кызылда күрүнеин башкы институтунун филология факультетинин 4-кү күрүзүнүн тыва болуу чоокта Абаканнин башкы институтуна аалаан чорам. Абакан институтунун студентилери, башкыларын ала-чыларын элдек-эңгелд хүдөп ап, студентилерге турсактааны боттарынын «Ак-көк-отчугажычы» чалаанын. Кежээни хакас литература болгаш аыл кафедрезинин эргелекчиси Николай Георгиевич Доможаков ажиткап, Ужуражылдага хакас студен-

тилер, эртем-теоретиктиг көр-фендиинге белеткел алганы илеткелдерин номчап. Дөрткү курстун студентизи Юлия Толчаева «Хакас аыл биле Орхон-Енисей турсакааларынын харылдазы» деп илеткелди ханы утка-шынарлыг белекчези болган. «Орус дылда тюрк сөстөр» деп илеткелди Анастасий Удгужев көлгөн. «Хамнарың дүңгүрүчү яны-буру аттарын дугайында» өрткү курстун студентизи Юрий Маганакос солун илеткелди номчаан.

Ак-көк отчугажын байы-рымныг көзөңгө соонда, студентилер казы шийлап, бот-боттарынын амыдырал-чурт-талгалын, өрөдигелин со-луургажып, танылап, ырлап үр-ле хөгжөткөп.

Эртенде кызылчалар Ми-хуискич хоорайнын Н. М. Мартынов аттыг музейга, В. И. Ленинин мыда барып тургалы бажынч көрүп чораллар. Кежээ институттун улуг залына студентилер шупту чылган келген. «Друж-ба», «Найырал», «Ынархас» деп ыдыктыг сөстөр-биле кластан аалаа интернационалдык найырал кыжыла болуп турган ол. Тыва студентилер баштай мыска коншөр көргүскенин соонда, Хакас-сийын «Жаркы» деп ансамбль ойнаан.

Интернационалдык келжээ көлгөн сөс ырлаан ыр, ой-наан оон бурзуу бистин чургануусу хой интернационалдык улустарын бузулбас бамык найыралын алдаржылап турган.

М. ХАЙДЫП.

АДЫГЛАР
«УДУРЛАНЫШКЫНЫ ИЛЕРДИП» ТУРАП
ОСЛО. Шпибегенин үдөсө амык амытаннар — ак адыглар техниктиг апын-пелде дыка таарышса болган. Ол чер турттуг кижилерин май-бээр чоруурунга үргүдү ажылдары аэроаппаратынч моторларын ааш-шимчиги оларын амыр-дыктыга дыка ачыг апарган.

Ак адыглар харым хемчек алды деп «интерпретация» берген.

Дириг амытаннар дугайында

Бичаңгаш амыг үеде аэроаппараты ээ чокка арттырып каары дык аякылдыг апарган, чүте дээрге, адыглар, казаш-шынчын үрзүн эвди өжөз негээр-биле оларын үрөп кааптарлар.

ЧИТАУН — МЫЙЫС-ДУМЧУКТУГЛАР ОРАНЫ КАТМАНДУ. Непалдык Ги-маляй дагларынын өздөңгө чаптыган Читаун дээр камгалдыг ларкын кол-ле амытаннар — мыйыс-думчуктуглар боон турар.

Ол амытаннарнын саны сөөлүг оң чыл дургуунда дыка эвээжөөн. Оларын санчылар дээр төтөгөлекчелер «час-пас аларын» көөрелер дээр.

анва-ла кырып турган. Азияга «чалыктык эм» кылары-биле оларын мыйыстарын алды дээр уузаган турган. Чогуунда ол дээр ол амытаннарны Индияга, Бирмага, Таиландка, Индонезияга болгаш Непалда бодунга-лаа кам-хайра чокка, кыра шяап келген.

Непалда 1950 чылда оларын саны 800 турган болза, 1968 чылда чүгө чүс кире артык. Ол амытаннарнын чүте шийгы хемчектерин ачык-биле камгалал ап шылааны ол-дур.

ШУУТ УЗУТКАТТЫНГАН ДАП САНАП ТУРГАН
ГЕВАНА. Орпенде мөжүнү Баракан деп черинге чуртап турган куба тараачынар эвди

кани чыл мурунда танытты-мас дери амытаннар ийи тывык. Ол дээрге, чоокта аа ийи тараачынын тудул алганы Алымын азы чыл шөлүз дээр дери амытанчыг болган. Ону шуут өлүп, төнгө деп санап турган билдингир.

Ол хөвөр, уузу дурту 50 сантиметр чедип турар амытанны Кубанын эртемгер ака-демиязынч зоологтары ший-чел көрүп турар.

Аалдарны амыраткан

Кижиле болган, харын ачык бургуу бежи өздүрү шыл-даас араатан-на болгай. Оон каржынылан алгыла, кажар денни. «Бөрү-ле-дир» деп, чоңуң чугаалажыры таварыла-га эвес.

Хандагытынын адымы Монгуш Тас, бо чылдын май-нын орган үезинде. Өвүрүн Хам-Илга көрүп турган, амы-зылдан ачы болган бөрү оолдан девисээрни аскерип-кеп...

ХОВУ-АКСЫ ЧАЛАП ТУР

Хову-Аксының «Тыва кобальт» комбинаты дараазында мергежилдерге ажылчыларын чалап тур:

1. Чер иштинег ажылдар продохиттер болгаш забой-шиктер.
2. ТЭЦ-тин котелдарына машинистер.
3. ТЭЦ-тин турбиналарына машинистер.
4. Узатур дөңгөлөргө электросварлар.

БИСТИН АДРЕЗИВИС: ХОВУ-АКСЫ СУУР КОМБИНАТ-ТЫҢ АДМИНИСТРАЦИЯ ЧЕРИ, ТЕЛЕФОН № 3-33.